

Jef Weyns wordt Dr. Jozef Weyns.

1. Doctoraatsstudent

Voor de keuze van het onderwerp, de afbakening van het te bestuderen gebied en de te volgen methode bij zijn thesis, was Olbrechts bijna als vanzelfsprekend het lichtend voorbeeld voor Weyns. Een mijlpaal in Olbrechts' werk was de tentoonstelling 'Kongo-Kunst' in de Antwerpse stadsfeestzaal op de Meir in 1938-1939. Deze tentoonstelling was in menig opzicht revolutionair, zowel wegens het groot aantal tentoongestelde stukken als door de indeling.¹ Het belang en de vernieuwing lagen op het vlak van het onderzoek naar de stijlkenmerken van de Kongolese kunst en de indeling in stijlgebieden. Een directe uitloper van de tentoonstelling was de stichting in 1939 van een 'Centrum voor de Studie der Afrikaanse Kunst' aan het Kunsthistorisch Instituut te Gent. Doel was te zorgen voor een grondige stijlbeschrijving, een typologie van het Afrikaanse kunstwerk. Onderzoek zou worden gedaan naar de uitbreiding van de stijlen, de chronologie van de kunstwerken, de persoonlijkheid van de kunstenaar en het moderne verval van de Afrikaanse kunst. In diverse publicaties heeft Olbrechts dit verder uitgewerkt.

Zoals we nog zullen zien, heeft Weyns dit alles duidelijk gebruikt als leidraad bij zijn eigen onderzoek.² Een bijzondere vermelding verdient Olbrechts' standaardwerk *Plastiek in Kongo*, dat door de oorlog pas in 1946 verscheen, maar dat al vroeger klaar was. Weyns heeft het manuscript ervan in ieder geval kunnen inkijken, zoals hij zelf meldt in zijn dissertatie. In de inleiding beschrijft hij hoe hij ertoe is gekomen om de plastiek in het Neder-Kongogebied te bestuderen. Eerst stelt hij vast dat eerdere onderzoekers telkens slechts een bepaald aspect van de Kongo-kunst hadden bestudeerd. Hij vervolgt: *'De noodzakelijkheid dringt zich dus op, de plastiek van een bepaald gebied eindelijk eens systematisch en volledig, laat ons dit bv. noemen: integraal te onderzoeken. Dat zulks alleen voor een beperkt gebied kan gebeuren, is evident. We kunnen de bedoeling van onderhavige studie als volgt formuleren: voor 't eerst over een beperkt gebied van Kongo (nl. Neder-Kongo tot Pool en Kwango) een grondig, integraal onderzoek van de voorstellende plastiek uitwerken.'*³

Het onderzoek van Weyns, gestart in 1935, verliep aanvankelijk vrij moeizaam. Tijdens Weyns' bijna twee jaar durende legerdienst kwam van onderzoek zelfs niet veel terecht. Pas na zijn aanstelling in september 1937 als studiemeester in Lier had hij opnieuw genoeg vrije tijd. Meteen nam hij weer contact op met Olbrechts, die net bezig was met de voorbereiding van de tentoonstelling in Antwerpen. Weyns bood spontaan aan om te komen surveilleren, een aanbod waarvan zijn leermeester graag gebruik maakte. *'Zes dagen (en nachten)'* heeft Jozef besteed aan de voorbereidende werkzaamheden.⁴ Deze tentoonstelling leverde Weyns interessant studiemateriaal op: *'Wat het Neder-Kongogebied betreft: hiervoor catalogiseerden Olbrechts en Maesen een 200-tal nummers, die – dit dient vermeld – meestendeels onbekende stukken*

¹ Tentoonstelling van Kongo-Kunst: catalogus, aanwezig in de bibliotheek van Ter Speelbergen. Zie ook C. Petridis, *Een merkwaardige tentoonstelling van negerkunst te Antwerpen*.

² Voor de voorgaande alinea's baseerden we ons op: Frans M. Olbrechts 1899-1958.

³ J. Weyns. *De plastiek*, dl. 1, p. 14.

⁴ AJW, nr. 111, briefwisseling met Frans Olbrechts, november-december 1937; nr. 30, brief aan F. Kleymans, 21 juni 1938.

*waren uit private verzamelingen. Van al deze stukken hadden we alsdan gelegenheid tekeningen te maken.'*⁵

Uiteindelijk zou Weyns zijn proefschrift verdedigen in 1946, elf jaar na de aanvang. Uit de briefwisseling met Olbrechts en uit andere archiefstukken valt de vordering van het werk in grote lijnen te reconstrueren. In 1939 wilde Weyns in de Duitse volkskundige musea de objecten uit het Neder-Kongogebied gaan bestuderen, waarvoor hij een beurs van de Humboldt-Stichting⁶ hoopte in de wacht te slepen. Hij deed een beroep op zijn voormalige hoogleraar Olbrechts en Leurs voor een aanbevelingsbrief. Het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in de zomer van 1939 en de mobilisatie hebben dit verblijf in Duitsland echter onmogelijk gemaakt.⁷ We weten verder dat hij in allerlei andere musea de collectie is gaan bekijken en optekenen. Vooral het toenmalige Koloniaal Museum in Tervuren⁸ bezat een erg rijke verzameling kunstvoorwerpen. Die werd door Weyns dan ook uitgebreid bestudeerd.

Nog andere interessante onderwerpen komen in de briefwisseling aan bod. In 1938-1939 ondernamen Olbrechts en zijn leerling Albert Maesen op kosten van de Gentse universiteit een expeditie naar Ivoorkust om de plaatselijke bevolking te gaan bestuderen en kostbare inheemse voorwerpen te verzamelen. Dat laatste lukte voortreffelijk met niet minder dan 2.094 stuks, waarvan 320 kostbare maskers. Een deel zou in 1940 worden tentoongesteld, alweer in de Antwerpse stadsfeestzaal. Maesen hield Weyns per luchtpost op de hoogte van zijn avonturen, terwijl Olbrechts na afloop opgelucht kon melden dat de *'schatten uit Ivoorkust'* veilig waren aangekomen. Uiteraard bezocht Jozef Weyns de tentoonstelling.⁹ Van groot belang was verder het museum van de Jezuïetenmissie van Kwango in Leuven omdat zich hier vele voorwerpen bevonden uit het gebied dat Weyns bestudeerde.¹⁰ De pater-conservator gaf zijn toestemming en Weyns kon er rustig werken, terwijl verschillende paters hem mondeling en schriftelijk de nodige inlichtingen verstrekten over hun missie, het gebied, de inwoners en hun kunst.¹¹ De verzamelde onderzoeksgegevens schreef hij neer op ettelijke duizenden fiches die zich nu in zijn archief bevinden. Daarnaast legde hij een omvangrijke verzameling foto's aan, nu raadpleegbaar in Ter Speelbergen.

Einde 1940 begon Weyns te schrijven aan zijn proefschrift: in mei 1941 bezorgde hij zijn promotor een eerste hoofdstuk, spoedig gevolgd door nieuwe stukken tekst.¹² In 1943-1945 verschenen als voorbereiding enkele korte voorstudies, waarin Weyns individuele voorwerpen

⁵ J. Weyns, *De plastiek*, dl. 1, p. 16-17. De tekeningen die Weyns toen maakte, bevinden zich in: AJW, nrs. 1738, 1740 en 1765.

⁶ Duitse wetenschappelijke stichting die jonge vorsers de kans geeft om in Duitsland onderzoek te komen doen.

⁷ Briefwisseling hierover in: AJW, nrs. 30 en 111.

⁸ Geopend in 1910 bezit het huidige Museum voor Midden-Afrika een enorme hoeveelheid dierlijke specimina, landkaarten, muziekinstrumenten en kunstvoorwerpen uit Kongo. De collectie wordt vaak gebruikt voor wetenschappelijk onderzoek.

⁹ Briefwisseling hierover in: AJW, nrs. 91 en 111.

¹⁰ De 'Mission du Kwango' werd gesticht in 1893 door de Belgische jezuïetenorde met als bedoeling de 'heidense BaYaka-stam' te bekeren. Vele missionarissen brachten kunst en andere voorwerpen mee om ze te schenken aan hun confraters in Leuven die er een museum mee opzetten. De collectie is eigendom van de Afrikaanse jezuïeten, maar bevindt zich momenteel in het museum voor Midden-Afrika.

¹¹ Tekeningen toen gemaakt en correspondentie met paters: AJW, nrs. 113, 114, 1742.

¹² Typoscripten en manuscripten van deze dissertatie in zijn verschillende fasen: AJW, nrs. 1772-1783.

zoals scepters en beeldjes analyseerde.¹³ In 1946 was de dissertatie afgerond en liet Weyns aan de faculteit weten dat hij klaar was om te promoveren.¹⁴

2. Doctor in de Kunstgeschiedenis

Op 13 juni 1946 diende Weyns zijn proefschrift *De plastiek van het Neder-Kongo-Stijlgebied* in. Hij verdedigde het op 1 augustus 1946 met succes in de lokalen van het Kunsthistorisch Instituut. Het bestond uit meer dan 800 bladzijden tekst, met daarbij gevoegd 22 dossiers met tekeningen en een doosje met 250 foto's.¹⁵ Weyns merkte tegenover Olbrechts dan ook terecht op dat zijn dissertatie 'zwaar op de hand weegt'.¹⁶ Een ultieme opdracht vormden de vijf verplichte bijgevoegde stellingen. Drie ervan handelden over mozaïekkunst, één handelde over een schilderij van de Spaans-Griekse kunstenaar El Greco. De vierde is voor ons relaas de belangrijkste en bewijst dat Weyns op dat moment al volop bezig was met hoevebouw en er desomtrent vooruitstrevende en duidelijk afgelijnde ideeën op nahield.¹⁷ Ze luidde: 'In tegenstelling met de andere uitingen van volkskunst die – zoals door anderen al werd aangemerkt –, door een ingrijpen van buiten uit, niet tot nieuw leven kunnen worden gebracht, meen ik dat de volks- en streekeigen vormen van hoevebouw wel vatbaar zijn voor vernieuwing en voortzetting.' Hij beargumenteerde dit als volgt: 'Voor het eerste geval: het geestelijke en sociale kader, waarin deze volkskunst haar noodzakelijke voedingsbodem vond, is verbroken; het isolement is door de technische vooruitgang achterhaald. Voor het geval der bouwvormen: bij deze speelt niet alleen het geestelijke en sociale element een rol, doch vooral het fysische kader. Welnu: dit fysische kader, het landschapstype, is WEL gebleven. Bouwen op het platteland blijft bouwen in een landschap dat een eigen, aangepaste, ter plaatse gegroeide bouwtrant bezit: de streekstijlen dienen bewaard om het gave landschapsbeeld niet te verminken.'¹⁸ Hier spreekt duidelijk al de latere conservator van Bokrijk, die zich zo zou inzetten om oude hoeves te redden en minutieus te reconstrueren in een samenhangend geheel. Ook de aanleg van zijn domein Ter Speelbergen gebeurde vanuit dit uitgangspunt. Ondanks het feit dat hij niet zelf naar Afrika was gereisd, had Weyns toch een indrukwekkende documentatie weten te verzamelen. In musea en andere verzamelingen en bij oud-kolonialen was hij meer dan 2.500 kunstvoorwerpen gaan bestuderen. Tegelijk stelde hij een zo volledig mogelijke bibliografie over kunst in het Neder-Kongogebied samen, goed voor zo'n 400 nummers.

Weyns begon met een overzicht van de stand van het onderzoek, naast een overzicht van de onderzochte stammen en hun cultuur. Deel 2 over de 'Algemene classificatie van de plastiek' is met meer dan 600 bladzijden het centrale deel. We laten de auteur hierover zelf aan het woord. 'Deel II brengt voor 't eerst, een integrale classificatie van de plastiek uit dit gebied: naar vorm, functie, stijl. De morfologische classificatie (of beschrijving) is uiteraard de meeste

¹³ J. Weyns, *Drie merkwaardige scepters; Un chef d'oeuvre, Een Afrikaansch beeld*. Aan heel wat vrienden en kennissen bezorgde hij een overdruk. Typoscripten, briefwisseling en andere stukken in verband hiermee: AJW, nr. 1768.

¹⁴ AJW, nr. 111, briefwisseling met F. Olbrechts, 1941-1946.

¹⁵ Tekeningen en foto's zijn jammer genoeg verloren gegaan.

¹⁶ AJW, nr. 1769, brief aan F. Olbrechts, 17 juni 1946.

¹⁷ In 1945 had hij al zijn eerste artikel hierover gepubliceerd.

¹⁸ AJW, nr. 1769, nota 'Bijgevoegde stelling IV', 1946.

positieve, en, als voorlegging van ons materiaal, tevens de basis van ons onderzoek. Bijzondere aandacht wordt vervolgens besteed aan de rol, die het kunstwerk speelt in leven en cultuur van ons behandelde gebied. Dat is onontbeerlijk in ons inleidend deel. Het stijlkritisch onderzoek, ten derde, dat op onze Beschrijving steunt, krijgt weer een hoofddaccent en geeft best de resultaten van ons werk.'¹⁹ Hier begaf Weyns zich op 'schier onontgonnen terrein', zoals hij het zelf uitdrukte.

De analytische beschrijving was het uitgebreidste. Eerst deelde Weyns het bestudeerde gebied in zeven naast elkaar staande groepen in en dit volgens een etnisch-geografische afbakening: 1. West Bakongo 2. Bateke 3. Bayansi 4. Bayaka 5. Basuku 6. Bambala 7. Oost Bakongo. Voor elk van deze groepen stelde hij een hiërarchisch vormschema op, uitgaande van de plastische vorm en beginnend met de eenvoudigste. In de tweede onderverdeling, de functie van het kunstwerk in de plaatselijke cultuur, bracht hij de kunstwerken onder in vier rubrieken: 1. plastiek met religieuze en magische functie 2. plastiek van overwegend sociaaleconomische betekenis 3. gebruikskunst 4. de maskers. Hier besteedde Weyns vooral aandacht aan de fetisjen of toverbeelden! De derde beschrijving, de stilistische, was dan weer eerder synthetisch opgevat. Weyns sprak samenvattend over 'een aanzienlijke stap vooruit in het stijlkritisch onderzoek van het door ons onderzochte stijlgebied.'²⁰

Deel 3 ging over enkele specifieke aspecten van de bestudeerde kunst, zoals het historisch perspectief of de chronologie, motieven en inspiratiebronnen, de invloeden die erop inwerkten, het vormprobleem in de plastiek, de symboliek van de uitdrukking en de rol van traditie en individualisme. Deel 4 was gewijd aan de persoonlijkheid van de Kongolese kunstenaar. Hiervoor bestudeerde Weyns de literaire bronnen en stelde hij een uitgebreide vragenlijst op. Dit deel en een catalogus van de bestudeerde werken kon hij echter wegens tijdsgebrek niet volledig uitwerken. We moeten dus besluiten dat Weyns' proefschrift eigenlijk onvoltooid was, temeer daar ook een algemeen besluit ontbreekt. Hij wilde het wel degelijk verder afmaken en uitgeven, maar dit is er blijkbaar later nooit van gekomen.

Toch is deze dissertatie een belangrijk werk. Weyns kon in zijn toespraak tijdens de verdediging enkele belangrijke verdiensten opsommen. Hij had als eerste vele honderden stukken bestudeerd, met name uit het Museum van de Kwangomissie, hij had vele tientallen foute omschrijvingen in publicaties en collecties gecorrigeerd en in artistiek opzicht Oost- en West-Bakongo van elkaar gescheiden. Tevens concludeerde hij dat oostelijk Kongo niet in een apart stijlgebied te vatten is; een conclusie die ook deze van Olbrechts is in zijn *Plastiek in Kongo*.

De commissieleden verleenden Weyns met grote onderscheiding de graad van doctor in de Kunstgeschiedenis, waarmee zijn opleiding formeel voltooid was. Jammer genoeg bleef het doctoraat onuitgegeven en beschikken we dus niet over recensies i.v.m. Weyns' baanbrekende studie.

Sam Van Clemen & Sofie Wauters

¹⁹ J. Weyns, *De plastiek*, p. 14-15.

²⁰ AJW, nr. 1769, toespraak van J. Weyns bij zijn promotie, 1 augustus 1946.